

İSTİKBAL VE HALK GAZETESİNE GÖRE TRABZON BASININDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Volkan AKSOY*

ÖZ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla yenilgiyi kabullenmiştir. Bununla birlikte mevcut duruma karşı çıkan vatanseverler, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış ve Türkiye adına savaşa asıl son veren belgeyi, yani Lozan Barış Antlaşması'nı imzalama başarısını göstermiştir. Lozan Barış Antlaşması, Millî Mücadele'den başarılı bir şekilde çıkan Türk Milletinin bağımsızlığını tüm dünyaya duyuran ve bu durumun kabul edilmesini sağlayan bir belge niteliğini taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolu da açması bakımından önemi haiz olan Lozan Barış Antlaşması'nın hem yurt içinde hem de yurt dışında önemli akisleri olmuştur. Özellikle Antlaşmanın ikinci evresini geçirdiği dönem, çok çetin müzakerelere yol açmış, gerek mecliste gerekse yurt genelinde basın yoluyla tartışmalar yaşanmış ve antlaşma sonrası değerlendirmeler yapılmıştır. Millî Mücadele'yi Türkiye adına bitiren Lozan Barış Antlaşması ile ilgili yapılmış çok sayıda inceleme ve araştırma olduğu da muhakkaktır. Ancak Anadolu'daki kamuoyunun antlaşmadan nasıl etkilendiği ve antlaşmanın basın organlarına nasıl yansıdığı konusuyla ilgili çalışmalar daha sınırlı olmak birlikte giderek artan bir öneme sahiptir. Dolayısıyla artan bu öneme binaen, Lozan Barış Antlaşması'nın Trabzon basını tarafından nasıl karşılandığı ve sütunlara nasıl yansıdığının bir değerlendirmesi yapılmaya, Trabzon şehrinin önde gelen iki basın mensubu ve gazetesinin Lozan'a yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan genel okuma ve değerlendirmelere bir katkı sunulması da hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Halk, İstikbal, Lozan, Trabzon.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, v_aksoy@ktu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6725-8012>).

LAUSANNE PEACE TREATY IN TREBIZOND PRESS ACCORDING TO İSTİKBAL AND HALK NEWSPAPERS

ABSTRACT

The Ottoman Empire conceded defeat with the Mondros Armistice Agreement signed at the end of the First World War (1914-1918). However, the patriots who opposed the current situation initiated the Independence War under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and succeeded in signing the Lausanne Peace Treaty. The Treaty declared the success of the National Struggle and the independence of the Turkish Nation to the whole world. Lausanne Peace Treaty has paved the way for the establishment of the Republic of Turkey. Because of this, it has had important reflections both at home and abroad. Especially during the second phase of the Treaty, it has led to very tough negotiations, debates have been made through the press both in parliament and throughout the country and post-treaty evaluations have been made. It is certain that there are many studies and researches about the Lausanne Peace Treaty. However, studies on how the public opinion in Anatolia is affected by the treaty and how it is reflected on the press organs are limited. But it is of increasing importance. Therefore, due to this increasing importance, an evaluation was made of how the Lausanne Peace Treaty was received by the Trebizond press and reflected on the newspaper columns. On the other hand, it is aimed to make a contribution to general reading and evaluation.

Keywords: Halk, İstikbal, Lausanne, Press, Trebizond.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilâf Devletleri, kaybeden tarafta yer alan devletlere çok ağır şartlar içeren bir dizi antlaşmayı adeta dikte ettirmiştir. Benzer şekilde Osmanlı Heyeti ise İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri ile diğer müttefik devletlerin karşısında kötü bir muameleye maruz bırakılmış, savaşın suçu üzerlerine yüklenirken karşılıklı görüşme dahi yapılmayıp daha sonra Sevr diye adlandırılacak antlaşmanın şartları kendilerine dayatılmıştı.¹ Söz konusu süreçte Osmanlı Devleti,

¹ 22 Nisan 1920 tarihinde İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni resmen konferansa davet etmişlerdir. Paris'e bir heyetle katılan Tefik Paşa'ya 11 Mayıs 1920'de Fransız Dışişleri Bakanı Millerand tarafından çok ağır bir dille kaleme alınmış bir barış antlaşması metni verilmiştir. Bunun üzerine konferans delegasyonuna bir muhtıra veren Tefik Paşa, kendisine verilen barış şartlarını bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği düşüncesiyle ülkesine dönmüş, yerine şartlar ne olursa olsun barışı imzalamakta kararlı olan Damat Ferit gitmiştir. Damat Feri, İttihatçıların Osmanlı'yı savaşa sürükleyerek suç işlediklerini ancak devletin parçalanmasını kabul etmeyeceklerini ihtiva eden bir metni Barış Konferansı'na sunmuştur. İtilâf Devletleri ise hazırladıkları metin üzerinde bir değişiklik yapmayacaklarını, eğer

Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi'ni imzalayınca, İtilâf orduları vatanın geri kalan topraklarını işgale başlamıştır. Ancak İtilâf Devletleri tarafından gerçekleştirilen haksız işgaller karşısında sessiz kalmayan bir gurup vatanseverin direniş hareketi başlatması, İtilâf Devletlerini rahatsız etmiş ve İstanbul Hükûmeti bu konuda uyarılmıştır. Bunun üzerine 1919 yılında meydana gelen asayiş meselelerini yerinde takip edip gerekli önlemleri almak üzere Samsun'a gönderilen² Mustafa Kemal Paşa, verilen emirin dışına çıkarak Anadolu'da yer yer başlayan direniş hareketlerinin başına geçmiş ve Milli Mücadele'nin ateşini yakmıştır. 1920 yılında ise Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasını sağlamış, milletçe vatan ve din düşmanlarının karşısında cephe almıştır. Milli Mücadele'nin ilk hedefi vatanı düşman istilasından, milleti tutsaklıktan kurtarmak, devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlamaktı. Neticede bu gayeler etrafında gösterilen çabalar sonuç vermiş ve Büyük Taarruz Sonrası 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.³ Bu antlaşma, gelecekte uluslararası düzeyde yapılacak olan barış antlaşmasına

imzalamazlarsa Türkleri ebediyen Avrupa'dan kovma durumuna girebileceklerini (aslında İstanbul kastediliyor) tehdit yolu Osmanlı heyetine beyan etmiştir. Bu gelişmeler üzerine aralarında eski bakanlar, senatör ve generallerin de bulunduğu Saltanat Şurası toplanmış ve antlaşmanın zorunlu olarak imzasını kararlaştırmıştır. Sevr'i imzalamak üzere ise Hâdi Paşa, Rıza Tevfik Bey ve Bern Elçisi Reşat Halis Bey Paris'e gitmiştir. Bkz. Mustafa Turan, **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005, s. 91-94; Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 82-84; Gülnihal Bozkurt, "Sevr'i Bilmek, Lozan'ı Anlamak...", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 678-681. Saltanat Şurası'nda yer alanların kimler olduğu ve aldıkları karar hakkında geniş bilgi için bkz. Münir Sirel, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı", **BTTD**, Sayı:4 (1968), s. 15-21.

² Bölgenin etnik yapısı, harp içinde yaşanan tehcirler ve Pontusçu hazırlıklar Samsun'daki huzursuzluğun başlıca kaynaklarıydı. Ayrıca stratejik bakımdan büyük önem taşıyordu. Karadeniz'in güney kıyılarında Orta Anadolu'ya açılan bir limana sahipti. Bu öneminden dolayı İngilizler daha Mart ayının başlarında bölgeye bir askeri birlik çıkarmıştı. İngilizlerin de bölgeye gelmesiyle özellikle Rumlar arasında bozguncu faaliyetlerde bir artış meydana gelmiş ve Samsun'daki Rum çete faaliyetlerine Mondros Mütarekesi siyasi renk vermeye başlamıştı. Dolayısıyla bölgedeki asayişsizlik ve Türklerin Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkındaki İngiliz makamlarının artan şikâyetlerinin önüne geçilmesi, İstanbul Hükûmetince gerekli görülmüştü. Sonuç olarak Samsun ve havalisinde dağınmış halde bulunan silah ve cephaneyi depolara toplamak, bölgenin huzur ve güvenini sağlamak, çeşitli yerlerde ordu destekli kurulduğu iddia edilen şuraları kaldırmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişi vazifesiyle Samsun'a gönderildi. Bkz. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 218-225. Ayrıca bkz. Gotthard Jaschke, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", (çev. Hamiyet Sezer), **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 9 (1992), s. 53-74.

³ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 450-454; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 71-74.

askeri ve siyasi zemini hazırlamış,⁴ ardından İtilâf Devletleri, 27 Ekim'de Türkiye ile aralarındaki savaş haline bir son vermek üzere 13 Kasım'da Lozan'da barış konferansının toplanması yönündeki isteklerini TBMM Hükümeti'ne bildirmişlerdir.⁵

İtilâf Devletleri Ankara Hükümeti'ne yaptıkları teklifin aynısını İstanbul'daki Padişah Hükümeti'ne de yapmışlardır. Amaçları daha önce Londra Konferansı'nda denedikleri gibi Türkleri birbirine düşürmek ve son bir gayretle elde edebilecekleri en büyük kazanımları sağlamaktır.⁶ Ancak beklenen olmamış ve tarihi bir fırsatın ayağına geldiğini anlayan Millî Mücadele önderleri bu davet neticesi TBMM'de doğan tepkilerin de desteğiyle 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmıştır.⁷ Böylece zaten fiili bir durum arz eden ülke yönetimi meselesini açıklığa kavuşturup resmileştiren TBMM, Lozan Konferansı'na gönderilecek heyetin seçim işini ele almış ve Yusuf Kemal Tengirşenk Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan istifası ile yerine geçen İsmet Paşa, baş delege olarak Lozan'a gidecek heyetin başkanlığına seçilmiştir.⁸ Ardından heyete, kısaca amacı,

⁴ Sezai Kürşat Ökte, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 49 (2012), s. 129.

⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, C. I, İstanbul, 2002, s. 183; Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 465. Mustafa Kemal Paşa söz konusu konferansın İzmir'de yapılmasını arzu etmişse de Müttefikler 27 Ekim'de konferansın İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacağını bildiren bir notayı TBMM Hükümetine iletmışlerdir. Bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 46; Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu*, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 12.

⁶ Ökte, *a.g.m.*, s. 138.

⁷ Tevfik Paşa, İtilâf Devletleri tarafından kendilerinin de Lozan Konferansı'na davet edildiklerini bildiren bir telgrafi önce Hariciye Vekâleti 'ne ardından başına Ankara ismini koyarak TBMM Yüksek Riyaseti'ne hitaben göndermiş ve meseleye gerekli önemin verilmesini istemiştir. Bunun üzerine telgrafa cevap veren Mustafa Kemal Paşa, konferansta Türkiye Devleti'nin yalnız ve ancak TBMM Hükümeti tarafından temsil olunacağını, bu gerçekler karşısında gayrimeşru ve gayrihukuki olduğu Yüksek Meclisçe devamlı açıklanan ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu heyetler mensuplarının şimdiye kadar birçok defa vaki olduğu gibi bundan sonra da devlet siyasetini karıştırmaktan çekinmemelerinin büyük sorumluluklara sebebiyet vereceğini, Türkiye'nin geleceğine sahip ve bundan sorumlu yalnız ve ancak TBMM Hükümeti'nin olacağını belirtmiştir. Söz konusu telgrafın Mecliste de okunması ile meydana gelen heyecan ve asabiyet sonucu Rıza Nur ile 78 arkadaşı tarafından verilen taktir ile şahsiyete dayanan İstanbul'daki hükümetin kaldırılması kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Tevfik Paşa'nın telgrafları, kendisine verilen cevaplar ve Saltanatı kaldıran kanun maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cebesoy, *a.g.e.*, s. 117-142; Cengiz Kürşat, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar", *BTTD*, Sayı: 34 (1970), s. 12-15.

⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-1*, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 54-55; Cebesoy, *a.g.e.*, s. 115-116. İsmet Paşa'nın dışında delege olarak Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Maliye

Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda sınırlarını çizmek, bu sınırları uluslararası camiada onaylatmak ve çizilecek yeni sınırlar içerisinde bağımsız, çağdaş bir milli devletin kurulmasını sağlamak olan 14 maddelik bir talimat verilmiştir.⁹

Lozan Barış Konferansı, İtilâf Devletlerinin davet mektubunda belirttikleri 13 Kasım tarihinden bir hafta gecikme ile 20 Kasım 1922 tarihinde açılmıştır. Bu gecikmenin temel sebepleri İngilizlerin konferansa Fransa ve İtalya ile her konuda ağız birliği etmek suretiyle gitmek istemeleri¹⁰ ve yine İngiltere'de seçim dönemine rastlamasıydı.¹¹ Konferans, açılışa kalabalık bir uzmanlar heyeti ile katılan Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmekteydi. Zira Türkiye artık Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedeni değil kendisine biçilen statüyü reddedip dört yıla yakın verilen mücadelenin sonunda galip gelen bir millet ve devlet olarak Lozan'a gelmişti. Konferansın Ouchy (Uşi) şatosunda yapılan daha ilk oturumunda konferansın içtüzüğü belirlenirken Türk heyetinin takındığı tavır ve kararlılık bunun somut bir göstergesiydi.¹² Zira Türkler, sonunda imzalanacağı umulan barış antlaşması ile bağımsızlık ve egemenliğini elde edecek, yıkılan ülkesini imar edip gelişmiş ülkeler arasında yer almak adına çalışacağı bir gelecek yaratacak. Bütün bu sebepler bir araya geldiğinde söz konusu konferansa gerek yurtdışı gerek yurtiçindeki basın tarafından da büyük ilgi gösterildi. Özellikle İstanbul'daki gazetelerden bazıları konferansa bizzat muhabir göndererek¹³ birinci elden bilgi ve gözlemlerini Türk halkına duyurmaya gayret

Bakamı Hasan (Saka) Bey ile sayıları otuzu geçen askeri, mali, iktisadi, hukuki müşavirler ve kâtipler bulunmaktaydı. Bkz. İnönü, **a.g.e.**, s. 59; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 184-185; Karacan, **a.g.e.**, s. 60-63; Cemil Bilsel, **Lozan**, C. 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11; **İstikbal**, 2 Kasım 1338/1922, no. 752, s. 1.

⁹ Bilal N. Şimşir, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 25-26. Lozan Heyetine TBMM tarafından verilen 14 maddelik talimatname hakkında geniş bilgi için bkz. Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 469-470; Kürşat, **a.g.m.**, s. 15-32;

¹⁰ Salâhi Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 2005, s. 20. İsmet İnönü'nün, Seha Meray'ın eserine yazdığı önsözde "Lord Curzon, büyük meselelerden hiç birini, daha evvel bütün müttefiklerini toplayıp bir karara bağlamadan, açık müzakereye getirmiyordu" ifadelerine yer vermesi, yukarıda vurgulanan gecikme gerekçesinin bir başka söyleniş biçimi olsa gerektir. Bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (çev. Seha L. Meray), YKY Yayınları, C. 1, İstanbul, 2001, s. XI.

¹¹ İnönü, **a.g.e.**, s. 63; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 191; Bilsel, **a.g.e.**, s. 11.

¹² **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, s. 5-17.

¹³ Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve yazı işleri sorumlusu Velid Ebuzyiya Lozan'a giden gazetecilere bir örnek olarak verilebilir. Kendisinin Lozan'da iken aktardığı yazıları ile ilgili bkz. Ahmet Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

gösterdiler.¹⁴ Konferansa yurtiçi basını tarafından gösterilen ilgi elbette İstanbul’la sınırlı kalmadı. Yurdun hemen her köşesinde çıkan gazeteler, konferansta yaşanan gelişmelerle yakından alakadar oldu.¹⁵ Bu manada Trabzon basını da Lozan Konferansı’na yakın ilgi göstermiştir. Bu çalışmada söz konusu konferansın özellikle ikinci devresinde meydana gelen gelişmelerin barış antlaşması ile taçlandırılmasıyla yapılan değerlendirmeler yansıtılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Lozan Konferansı ve Trabzon Basını

Değerlendirmeler yapılırken Trabzon’daki iki gazeteden faydalanılmıştır. Bunlardan birincisi Faik Ahmet Barutçu’nun sahibi olduğu “İstikbal”¹⁶ gazetesi, ikincisi ise Ali Becil’in sahibi olduğu “Halk”¹⁷

¹⁴ İstanbul basınının konferansa ve antlaşmaya dair değerlendirmeleri hakkında bkz. Songül Doğan, **Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması’nın Türk Kamuoyundaki Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999; Ebru Gür, **Lozan Konferansı’nın Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006; Seydi Vakkas Toprak, “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-İ Efkâr Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, Sayı: 27 (2014), s. 83-102.

¹⁵ Antlaşmaya karşı İzmir basınının yaklaşımı için bkz. Zeki Arıkan, “Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 93-108. Ayrıca bkz. Yücel Özkaya, “Lozan Barış Görüşmelerinin Türk Basınındaki Yankıları”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 499-513. Özkaya bu çalışmada Hâkimiyet-i Milliye ve Konya’da çıkan Babalık gazetesinin görüşlerini de aktarmıştır.

¹⁶ Birinci Dünya Savaşında Trabzon Rus işgaline uğrayınca Türk basını susturulmuş, Türk matbaaları yerli Rumlar tarafından kullanılamaz hale getirilmişti. Milli Mücadele’ye girildiği dönemde Trabzon halkının uyanık ve canlı tutulması gerektiğine inanan şehrin ileri gelenleri imkânlarını zorlayarak mutlaka bir Türk gazetesinin çıkarılmasını takdir ettiler. Böylece İstikbal gazetesi 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren cumartesi ve salı günleri haftada iki gün olmak üzere yayın hayatına başladı. 12 Mayıs 1920’den itibaren haftada iki defa pazar ve çarşamba günleri, 13 Aralık 1920’den itibaren pazartesi ve perşembe günleri yayınlanmaya devam etti. Gazetenin 27 Ocak 1921 günü sayısının ilk sayfasında "cumartesinden maada her gün neşrolunur siyasî, ilmi müstakil-ül-efkâr Türk gazetesidir" cümlesi yer almış ve nihayet, 30 Ocak 1923’ten itibaren her gün yayınlanmaya başlamıştır. 4 Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu’nun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925’te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatılan gazete, son sayısını 17 Mart 1925 tarihinde çıkarmıştır. Bkz. Mesut Çapa, “Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 10 (1992), s. 133-168; Hüseyin Albayrak, **Dünden Bugüne Trabzon Basını**, C. 1, Ankara, 2010, s. 161-180.

¹⁷ 24 Nisan 1923 tarihinde Ali Becil tarafından iki günde bir çıkarılan gazete, 7. sayısından itibaren günlük olarak çıkmaya başlamıştır. İlk sayının başmakalesinde gazetenin yayınlanma gerekçesi şu sözlerle ifade edilmiştir: “Halka hürmetkâr ve hidmetkâr olarak ona faydeli malumatı, istediği haberleri vererek nâfi bir gazete olmaya hasr-ı mesai ederken bilhassa halkın nazarı nereye matuf bulunduğunu yazılarıyla göstermek ve onun

gazetesidir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, Halk gazetesi koleksiyonunun 25 Haziran 1923 tarihine kadar olan kısmının mevcut olduğudur. İstikbal gazetesinin ise kapatıldığı Mart 1925 tarihine kadar olan sayıları elde mevcuttur. Bu vesileyle inceleme yapılırken konumuzun sınırlarını aşacağı için Lozan'da tartışılan her meseleye yer verilmemiştir. Bunun yerine basının en hassas gördüğü konulara kısaca değinilmiş ve Lozan Barış Antlaşması imza ve sonrası yapılan değerlendirmeler üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Değerlendirmeye tâbî tutulduğunda adı geçen gazetelerin Lozan Konferansı'nda ele alınan sınırlar (Irak, Suriye, Boğazlar, Batı Trakya, Adalar), azınlıklar (Mübadele, azınlık hukuku, Ermeni Devleti kurulması) ve kapitülasyonlar (siyasi, adli, mali, iktisadi) gibi yüzyılların birikimi olan çok karışık meselelerin hemen hepsine değinmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ancak tazminat ve tamirat, Adalar ve Batı Trakya dâhil olmak üzere sınırlar, kupon ve yabancı şirketler, kapitülasyonlar ve konferansın sonuna doğru artan bir oranda faizler ve ödenme şekli meseleleri Trabzon basınının sütunlarını en çok işgal eden konular olarak öne çıkmıştır.¹⁸ Bu bağlamda Halk gazetesine göre Türk tarafı biran evvel barışı gerçekleştirmek adına Lozan'a ikinci defa gitmektedir. Eğer İtilâf Devletleri, yeni doğan Türkiye Hükûmeti'nden devamlı bir barışı görmek istiyorlarsa bunu elde etmemek için hiçbir maninin bulunmadığını, Türk heyetinin barışa samimi ve halis arzularla gittiğini ifade etmiştir. Çünkü Türkler, Trablusgarp'tan beri yıkılan ülkesini barış devresinde onarmak, kanayan yaralarını sarmak ve vücudunu dinlendirmek istemektedir. Millet barıştan yanadır ve bu sebeple asla barışa engel olmayacaktır. Gazete aksi bir durumun yaşanması halinde "Türklerin istirahat ve hakk-ı hayatını fazla görürlerse veya ona rahat mesai hayatını kıskanırlarsa o zaman sulhun en büyük hasmı olacaklardır" sözleriyle de sorumluluğun büyük kısmının İtilâf Devletlerinde olduğunu anlatmak

düşündüğü ve istediği neler olduğunu anlatabilmek için de gücü ve vüs'u yettiği kadar çalışacaktır... Halk'ın mesleği bu olacaktır. Halk hak ve hakikati arayacak ve gösterecektir." Halk gazetesinin tam olarak kaç sayı çıktığı bilinmemektedir. Cumhuriyet Odabaşoğlu'nun eserinde 6 Eylül 1923 tarihli 104. Sayı ve haber başlıkları verilmiştir. Eylül ayında İstikbal gazetesi tarafından "tatil-i neşriyat" ettiği bilgisi verilmektedir. Bkz. **Halk**, 24 Nisan 1339/1923, no. 1, s. 1; Albayrak, **a.g.e.**, s. 279-296; Cumhuriyet Odabaşoğlu, **Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925**, Trabzon, 1993, s. 96.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nin yaklaşık üç yüz yıldır yabancılara tanıdığı kapitülasyonların ve Avrupa devletlerinden aldığı borçların sorumluluğu da yeni Türk Devleti'ne yüklenmek isteniyordu. Dolayısıyla, Lozan Barış Konferansı aynı zamanda gelecekteki Türk iktisadi kalkınmasının da yolunu açacak veya kapayacak bir uluslararası ortam olarak görülmekteydi. Konferansta kapitülasyon, borç ve faizler üzerinde bu kadar yoğun tartışma ve itirazların olması ve Türk basını tarafından da sıkça işlenmesi sebebinin burada aramak lazım gelir. Bkz. Ökte, **a.g.m.**, s. 131.

istemiştir. Ancak her iki ihtimale göre hazır bulunulması gerektiğini de vurgulamıştır.¹⁹

Yukarıdaki ifadelerle ortaya konulan görüş sonrası, Halk gazetesinin Lozan Konferansı boyunca en çok yakındığı meselelerden birisi konferansın sürekli, barış ile görüşmelerin kesilmesi arasında gidip gelmesi olmuştur. Hiç kimse konferanstan sağlam bir kanaat edinmemektedir. Zira “haftadan haftaya, günden güne, hatta saatten saate sulhun talii (kaderi) ile muhtelif oyunlar oynanmıştır.” Birinci konferansta barış hiçbir zaman bu kadar yakına gelmediği gibi birdenbire bu kadar da uzağa kaçmamıştır. Gazete değerlendirmelerini şu sözlerle devam ettirmiştir:

“Lozan Konferansı hummalı bir hasta arazi arz etmektedir. Bu hastanın gün oldu ki harareti hatt-ı tabii çok geçti ve fazla hararet hastayı abuk sabuk konuşturmaya başladı. Gün oldu ki hastanın bu harareti geçip de vaziyet tabiiye avdet edince her tarafı sükûnet ihata etti. Fakat yine gün oldu ki hasta en umulmaz hülyalardan bahsetmeye başladı. Nisan’dan beri Lozan Konferansı dünyaya karşı böyle muvazenesiz hummalı bir hasta gibi çarpışır görünmektedir. Sulhun talii ise bu hastanın kolları arasında kalmış bir bigünah gibidir. Bu bigünah, konferansta müteaddit med cezirlere sahne oldu.”²⁰

Lozan Konferansı’nın işleyişi hakkında bir diğer olumsuz değerlendirme ise delegelerin hummalı birer hasta gibi her gün muhalif makamdan sözler söylemesi ve bu sözlere muhabirlerin tahmin ve hayallerini de eklemeleridir. Lozan’dan bir gün iyi bir gün kötü haber alınması, barışı neticelendirecek müzakere, mülakat ve diplomatik münasebetlerle birlikte muhabir haberlerinin düzensizliği, sonuç olarak okuyucu ve kamuoyunun aklına barış olacak mı sorusunun dışındaki ayrıntılarla ilgilenme şansı bırakmamasıdır. Örneğin birkaç gün önce kuponlar²¹ meselesinin halloldüğünden bahsedilirken daha sonraki bir telgrafta delegeler arasındaki temasın tamamen kesilmiş olduğu bildirilmektedir.²²

Gazetenin haberi veriş şeklinden biran evvel barışı arzu etmekle beraber genel bir bezginlik havası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu bezginlik

¹⁹ Halk, 24 Nisan 339/1923, , no. 1, s. 1.

²⁰ Halk, 20 Haziran 1339/1923, no. 43, s. 1

²¹ Devlet tahvili, hisse senetleri vb. değerli kâğıtların üzerinde bulunan ve belirli zamanlarda sahibine faiz veya kazanç payı olarak belirli bir gelir sağlayan kesilmiş parça, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, C. 2, Ankara, 1998, s. 1407.

²² Halk, 25 Haziran 1339/1923, no. 47 s. 1.

havasını arttıran ve gazete sütunlarında oldukça fazla yer tutan sıkıntı ise özellikle Fransızlarla Türk heyeti arasında yaşanan kuponlar ve bunların faizlerinin hangi birim ile (altın, Sterlin, Frank) ödeneceğidir. Çünkü Türk heyeti kupon faizlerini altınla ödemeyeceklerini kesin bir dille ifade etmiştir. Ekonomik bağımsızlık için bu en temel şartlardan birisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu karardan dönmek mümkün değildir.²³ Faizlerin altınla ödenmemesi kararlaştırıldıktan sonra Türk delegeleri ancak barışa engel çıkarmamak için ayrıntılar üzerinde belki fedakârlık yapabiliirdi. Bu fedakârlık ise “sulhun iadesi ve adi sarraf meselesi telakki edilebilen kuponlar meselesinin dünya sulhu üzerinde bu kadar baskın ve menfi amil olmaması içindi.”²⁴ Fakat Fransızlar her ne kadar olumlu karşılık bulamasalar da görüşlerinin kabul ettirilmesi için İsmet Paşa’yı tehdit eden bir nota verilmesini müttefiklerine teklif etmişlerdir.²⁵ Oysa İngiliz ve Fransız mali uzmanları tarafından kararlaştırılan şekilden Fransızların yüz çevirmesi, müttefikler arasında da memnuniyetsizlik doğmasına yol açmıştır.²⁶ Londra ve Roma gazeteleri bu sebeple hoşnutsuzluk eseri göstermektedir.²⁷ Yetki sahibi bir İngiliz siyasetçinin tamamlanmak üzere olan müzakereleri sadece faizler meselesi için kesemeyeceği bilgisi de gazete sütunlarında yer almıştır.²⁸ Gazeteye göre kuponlara ait mesele

²³ Fransa, Duyunu Umumiye faizlerinin altın olarak verilmesinde ısrar ederken Türkiye, borçların büyük oranda Fransa ve Fransız vatandaşlarına olduğundan Duyunu Umumiye borçlarının Fransız frangı olarak ödenmesi gerektiğini düşünüyordu. Fransa, kendi para birimi uluslararası alanda çok hızlı değer kaybına uğradığı için Türkiye'nin teklifine karşı çıkıyordu. Bu yüzden konferansta tam bir uzlaşmazlık hali meydana gelmekteydi. Bkz. İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-II**, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 61-64.Şerif Demir, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular”, **History Studies**, C. 5, Sayı: 4 (2013), s. 10.

²⁴ **Halk**, 25 Haziran 1339/1923, no: 47, s. 1.

²⁵ **Halk**, 24 Haziran 1339/1923, no. 46, s. 1; **Halk**, 23 Haziran 1339/1923, no. 45, s. 1.

²⁶ Müttefiklerin artık imtiyazlar hakkında daha fazla ısrar etmeyecekleri, meselenin derhal hal ve tesviyesine yol bulmaya çalışacaklarını düşündüklerini haber yapan gazete, Sir Horace Rumbold'un da kabul ettiği İngiliz gazetecilere bugünkü karanlık vaziyetin daha çok zaman devam edemeyeceği, hükümetinden aldığı son talimat üzerine sulhun hızlandırılmasıyla antlaşmanın biran evvel imza edilmesi hakkında bir hafta zarfında Türk delegesi nezdinde acil teşebbüslerde bulunacağı ve müttefiklerin de aynı fikri söylediği bilgisini vermiştir. **Halk**, 21 Haziran 1339/1923, no. 44, s. 1.

²⁷ **Halk**, 23 Haziran 1339/1923, no. 45, s. 1.

²⁸ **Halk**, 24 Haziran 1339/1923, no. 46, s. 1. Konferansın ikinci devresinde İngiltere baş delegesi olan Rumbold, bu konuda Curzon'a gönderdiği telgrafta şöyle demektedir. “Anlaşmazlık konusu yalnızca kelimelerden ibaret olduğu halde Osmanlı borçları (tabi faizler de) yüzünden görüşmelerin kesilmesi olasılığının doğduğu saçma sapan bir noktaya gelmiş bulunuyoruz.” Bkz. Michael Dockrill, “Lozan Konferansı ve İngiltere”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 119.

yüzünden Fransızların konferansı iptal etmeleri mümkün değildir. Fransızlar kabotaj meselesinde taviz koparmak için kupon meselesinde ısrar etmektedir.²⁹ Dolayısıyla son söz olarak Halk gazetesi, “Fransa için mesele başka bir şey koparmak, sadece hamilleri temin etmek bir kâr işidir. Bizim için milletin kuvve-i tahammülü mevzubahistir. Milletin tahammül edemeyeceği bir yük yüklendirildiği zaman o, isyana müheyya (hazır) alet olur. Bu sulhun en büyük hasmıdır. Onun için sarıh iddiamız esas itibarıyla kabul edilmezse hiçbir fedakârlıkta bulunmamıza imkân yoktur. Vaziyetin ciddiyeti bu noktada toplanıyor” diyerek meselenin Türkiye için önemini ortaya koymuş, Türk tarafının bağımsızlık ve egemenliğini ilgilendiren söz konusu hassas taleplerinin kabul edilmemesi halinde konferans kesintiye uğrarsa Türk heyetinin arkasında olduğunu hissettirmiştir.³⁰

Yine de yukarıda bahsedilen ihtilafli meselelere rağmen tarafların hemen hepsi bu kadar uzun süren barış görüşmelerini bir imza ile nihayete erdirmek arzusundaydı. İstikbal gazetesi 11 Temmuz 1923 tarihli nüshasında nihayet barışın tahakkuk etmekte olduğunu, özellikle Ankara’nın kesin tavrını ortaya koymasıyla ani denecek bir şekilde meselelerin halledildiğini, aksi takdirde Müttefik delegelerin daha uzun süre talimat beklemekle vakit geçirmeye devam edeceklerini, İsmet Paşa’nın aldığı emre uyarak delegeler nezdindeki kesin teşebbüsünün konferansın tereddüdünü giderdiği ve dokuz senelik savaşı sona erdirecek antlaşmanın bir hafta içerisinde imzalanacağını okurlarına duyurmuştur. Barışın akıbetini tehire uğratan son engellerin faizler, imtiyazlar³¹ ve tahliye³² meseleleri olduğunu ifade eden İstikbal

²⁹ **Halk**, 21 Haziran 1339/1923, no. 44, s. 1. Fransızların kabotaj meselesinde taviz koparmak için kuponlarda ısrar ettikleri, İsmet Paşa’nın ise kabotaja dair talepleri reddettiği ve bu hakka sahip olmak adına 40 vapur kumpanyasının ismini içeren bir liste verdiğini Trabzon kamuoyuyla paylaşmıştır. **Halk**, 24 Haziran 1339/1923, no. 46, s. 1.

³⁰ **Halk**, 25 Haziran 1339/1923, no: 47, s. 1. Dönemin önemli simalarından Ahmed Emin Yalman da hatıralarında yabancı sermaye gruplarına verilen imtiyazların barışa giden yolu tıkadığından bahsetmektedir. Ayrıca 14 Temmuz 1923 tarihinde, “Büyük Sermayenin Sesi” isimli bir yazı kaleme aldığını belirten Yalman, kanunla belirlenmemiş bir takım imtiyazları körü körüne kabul etmeye razı olmadıklarını, hiçbir değer taşımayan soygunculuk projelerini dış baskı yoluyla hiç kimsenin Türklere ezberden kabul ettiremeyeceğini vurgulamıştır. Bkz. Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (haz. Erol Şadi Erdiç), C. 2, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 866-867.

³¹ İtilâf Devletleri, Türkiye’nin kazandığı zaferle, kendilerine karşı her türlü bağımsızlığı tamtabilecek güçte olduğunu anlamalarına rağmen bu durumu kolayca kabullenmek istemiyorlardı. Bu nedenle daha önce aralarında kabul ettikleri koşullarda direktmeye çalışırken Türk heyetini diplomatik oyunlarla yorup, yıpratmak ve bıktırmak suretiyle sonucu kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı. Özellikle Osmanlı Devleti’nden elde ettikleri ayrıcalıklardan bir türlü vazgeçmek istemediklerini konferansın sonuna kadar ortaya koymaktan geri durmamışlardır. Bkz. Zeki Arıkan, “Lozan Barış Konferansı ve İzmir

gazetesinin meselelerin çözümünü Ankara'nın tavrına bağladığını belirtmiştik. Buna göre çözüm şu adımların atılmasıyla gerçekleşmiştir.

- Faizler meselesinin barıştan sonra hamillerle görüşülmek üzere antlaşmadan çıkarılması,

- İmtiyazlar meselesinde Türkiye'nin Müttefiklere şirketlerin imtiyaz haklarına kefil olduğunu açıklayan bir mektup vermesi,

- İstanbul ve Boğazların tahliyenin ise antlaşmanın TBMM'de onayından altı hafta sonra gerçekleşmesi.³³

Elde ettiği haberler neticesinde Lozan Konferansı'nda imzaların artık bir emrivaki haline geldiğini kamuoyuna duyuran İstikbal gazetesi, Lozan'ın Doğu'da ıstırapla geçen uzun harp senelerine artık son vereceğini, memleketi barış ve sükûnet getireceğini belirtmiştir.³⁴ Ardından Lozan'ı en hayati ihtiyaçların tatminine mahsus bir haz ile herkesin kalbini mesut bir heyecan hissiyle saracak, barışı özlemle bekleyen yorgun bakışları taze bir hayatla yıkayacak bir zafer olarak ortaya koymuştur. İstikbal gazetesi ayrıca barışla birlikte yeni bir mesai ve faaliyet devresi açılacağını düşünmektedir. Buna göre derhal müspet bir programla işe başlamak, memleketin kuvvetlerini zararlı mücadele sahalarında israftan korumak, toplu olarak imara ve harp yaralarını tamire başlamak gazete tarafından ifade edilmiştir. Bu noktada en fazla sorumluluğun da Halk Partisi'ne düştüğünü, birinci

Kamuoyu", 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 93.

³² Lozan Barış Konferansı'nın gerçekten en şiddetli ve uzun süren münakaşaları borçlar, faizler, çeşitli mali, iktisadi, adli imtiyazlar ve İstanbul'un tahliye meseleleri üzerinde olmuştur. Adı geçen başlıklar etrafında yapılan tartışmalar ve ulaşılan neticelerin çok canlı bir anlatımı için bkz. Karacan, a.g.e, s. 313-362; 441-532; ayrıca bkz. Bilsel, a.g.e., s. 76-127; 420-497.

³³ **İstikbal**, 11 Temmuz 1339/1923, no. 963, s. 1.

³⁴ Gazete daha sonraki yayınlarında gerek muhabir-i mahsusundan gerek Anadolu Ajansından aldığı bilgilerle konferanstan zaman zaman "mayhoş" haberlerin geldiğini, bu gibi haberler karşısında insanın dudaklarının gayriihtiyari büküldüğünü, müttefik delegelerinin konferansı "fecaati gözlere batan bir komedyaya sahasına" çevirdiklerini de belirtmekten geri durmamıştır. Antlaşmanın imza aşamasına gelmişken sıkıntı oluşturan meselesi ise İstanbul'un İtilâf Devletlerince tahliye edilmesidir. Söz konusu devletler tahliyeyi esas itibarıyla kabul etmekle birlikte sonrası için birkaç zırlı gemiyi İstanbul'da bırakmak istemişlerdir. Bir diğeri ise yabancı şirketlere sağlanmak istenen imtiyazlar ve borçların ödenme şeklidir. Verilen bilgi ve yapılan yorumlar hiç şüphesiz bu kadar zaman sonra bir barış devrinin gelemeceği fikrinin gazete ve onun özelinde kamuoyunda uyandırdığı endişeyi göstermesi bakımından önemlidir. **İstikbal**, 15 Temmuz 1339/1923, no. 966, s. 1; 16 Temmuz 1339/1923, no. 967, s. 1.

olarak yapılması gerekenin de halkın refah ve saadetini temin edecek kanuni bir idare kurmak olduğunu söylemiştir.³⁵

Antlaşmanın imzalanacağı tamamen ortaya çıkınca ülke genelinde bir sevinç hareketi yaşatacağı muhakkaktı. Elbette Trabzon da barışı müjdeli bir haber olarak beklemekteydi. Bu durumun farkında olan Vilayet idaresinin yayınladığı bir beyanname, günümüze de ışık tutması bakımından ilginç ve üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olduğu için aşağıya aynen alıyoruz:

“Hükümetin aldığı malumata göre sulhumuzun imzalanması yaklaşmıştır. Milli istiklalimizin mübdei (temeli) olduğu kadar memleketimizde refah ve terakki devrinin başlangıcı olacak olan bu mesut hadiseyi sevinçle karşılamamak kabil değildir. Bahusus Trabzon’un vatanperver ahali istihlal olunan bu azim muvaffakiyette pek büyük şan ve şeref hisselerine malik olduğundan sulhun vatan ve milletin hayrına hadim bir surette akdinden dolayı izhar-ı sürur ve şadımanı etmekte pek haklıdır. Bu meserretkârane tezahürat esnasında Vilayetin, muhterem Trabzon halkından istediği bir şey vardır ki o da silah atmak adet-i seyyiesini (fenalığını) terk etmektir. Medeni milletlere yakışmayan ve bilhassa bazı vahim kazalara, çoluk çocuğun havf (korkma) ve helecânına sebep olan bu kötü adet kanunen memnu olduğu gibi din-i mübinimizin de men ettiği bir israftır. Atılan fişeklerin bedelini istihlas-ı vatan uğrunda, harp meydanlarında kanını akıtmış olan mübarek şehitlerimizin dullarına, yetimlerine tahsis etmek suretiyle gösterilecek şefkat ve basiret Türk Milletine lâyık bir fazilet olur. Vilayet bu tebligata şehirde, Soğuksu’da ve civar köylerde mutavaat etmeyenler hakkında büyük küçük her kim olursa takibat icrası için memurin-i zabıtaya şedit ve kati emirler vermiştir.”³⁶

Vilayetin sevincini³⁷ kararında yaşanmasına dair bu beyannamenin ve Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasının³⁸ ardından İstikbal’in öne çıkardığı hususlardan birisi de Lozan’da düzenlenen konferans gibi bir

³⁵ **İstikbal**, 12 Temmuz 1339/1923, no. 964, s. 1.

³⁶ **İstikbal**, 22 Temmuz 1339/1923, no. 972, s. 2.

³⁷ Antlaşmanın imzalandığı tarih, hem kurban bayramına, hem de II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908’e rastlamasından dolayı İstikbal gazetesi tarafından üç bayramın bir arada yaşanması şeklinde ifade edilmiş, ıstırap ve fedakârlıklarla dolu senelerin ardından dini ve milli bayramlara karışan sulhun da bir başka sevinçli bayram olduğu belirtilmiştir. **İstikbal**, 23 Temmuz 1339/1923, no. 973, s. 1.

³⁸ Lozan Barış Antlaşması, 143 ana madde ile birlikte 17 adet protokol ve bildiriden ibaret olmak üzere 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu madde, protokol ve bildiriler için bkz. Seha L. Meray, “Lozan Barış Andlaşması”, **BTTD**, Sayı: 18 (1998), s. 69-128; Bilsel, **a.g.e.**, s. 584-696; Soysal, **a.g.e.**, s. 93-252.

sonucun diğer savaşı taraflar arasında olmamasıdır. Yani Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu, kaybedenler için benzer sonuçlar ortaya çıkarırken Türk Milleti bu çıkan sonucu kabullenmemiş ve barış masasına en azından Misak-ı Milli sınırları çerçevesinde eşit şartları zorlayarak oturabilmiştir. Bu vesileyle antlaşma, dünya tarihinde bir ilk olarak adlandırılmıştır. Diğer taraftan milletler arasında (Türkiye ve diğer ülke halkları kastediliyor) tabii ve samimi bir münasebet devri açmıştır. Avrupa ile hür ve müstakil bir millet olarak eşit hukuk kuralları altında ilişkiler başlattığı ileri sürülmüştür. Oysa Sevr Antlaşması Türkleri "hakk-ı hayattan mahrum" etmekteydi.³⁹ Lozan ise gazetenin deyimiyle "hayatımızla beraber istiklâlimizi de kazanıyor ve hakiki kurtuluş imkânlarını elde ediyordu."⁴⁰ Bu barış faziletli ve kahraman bir neslin dünyaya kahramanlık dersi verecek bir mücadeleden sonra İstiklâline kavuşması ve tamamen milli dehanın, azmin ve imanın eseri olarak ifade edilmiştir.⁴¹

İstikbal gazetesi bu olumlu sözlerine karşılık Misak-ı Milli'den fedakârlıklar yapılmak durumunda kalınmasını da hatırlatmaktan geri kalmamıştır. "Lüzumsuz fedakârlıklarda bulunmak", "müdafaasını beceremediğimiz birçok hukuku kaybetmek", "askeri sahada kazanılan muvaffakiyetten siyasi sahada kâfi derecede istifade edememek" gibi sözlerle ortaya koyduğu bu düşüncelerini yine de olumlu bir sonuca bağlamış, Lozan Barışı'nın "memlekette huzur ve refah tesisine hadim bir gayret ve terakki devresi açarak zararlarımızı telafiye muktedir olacağımız müstakil bir vaziyet" elde edilmesini sağladığını belirtmiştir. Zira Lozan'da her şeyi kazanmak imkânı yanında her şeyi kaybetmek ihtimalinin de mevcut olduğunu, ikisi ortası bir vaziyetin de az bir muvaffakiyet olmadığını takdir ettiklerini vurgulamıştır. İstikbal'in bu noktada gerek yurt içi gerek yurt dışı kaynaklı yaptığı haberler neticesi, konferansın ne kadar zor şartlar altında geçtiğini kabullendiğini düşünüyoruz. Yorumunu yaparken bu hususu göz önünde bulundurduğu iddia edilebilir. Gazete ardından barış antlaşmasıyla ilgili farklı bir yaklaşımda daha bulunarak Avrupa medeniyetini seri adımlarla yetişmeye, aradaki mesafeyi mümkün olduğu kadar az bir zamanda kısaltmaya mecbur olunduğunun altını çizmiş, Batının manevi tahakkümünden de kurtulmak lazım geldiğini ifade etmiştir.⁴²

³⁹ Sevr ve Lozan Antlaşmaları arasındaki karşılaştırma için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58 (2016), s. 21-37.

⁴⁰ **İstikbal**, 31 Temmuz 1339/1923, no. 975, s. 1.

⁴¹ **İstikbal**, 18 Temmuz 1339/1923, no. 969, s. 1.

⁴² **İstikbal**, 31 Temmuz 1339/1923, no. 975, s. 1.

2. Trabzon Basınında Lozan Antlaşması ile İlgili Dış Haberler

İstikbal gazetesi Lozan Barış Antlaşması'na yönelik haber ve değerlendirmeleri sadece yurt içi ile sınırlı tutmamış, ülke dışındaki basın da antlaşmaya dair yazılarını sütunlarına taşımıştır. Böylece Trabzon kamuoyuna ve okuyucularına antlaşmanın kapsamlı bir portresini çizmek istemiştir. Örneğin Lozan Konferansı ve barışının evrenselliğini vurgulamak adına Hindistan'da yayınlanan "Bombay Chronicle" isimli gazetenin değerlendirmelerini okuyucusuna aktarmıştır. Japonya'nın galibiyetinin Şark milletleri için önemine parmak basan ve kurtuluşun anahtarını Türk zaferinde gördüğünü ifade eden gazetenin şu sözlerini aktarmıştır:

"Japonya Rusya'yı mağlup ettiği zaman uyanan Şark uykusundan uyanmış ve kuvvetini anlamaya başlamıştır. Türkiye'nin bir alayla ve yalnız bir Avrupa devletine karşı değil belki asrı hazır tarihinin tanıdığı en kuvvetli bir Avrupa grubuna karşı ihraz ettiği zaferle Şark kuvvetinin mana-i hakikisini tezahür ettirdi. Japonya'nın galibiyeti her Şark memleketinde bir aksülamel yapmıştır. Türkiye'nin muazzam zaferi her Asya memleketinde fiili bir tesir yapacak, Asya'nın Avrupa esaret-i iktisadiye ve siyasetinden kati halasının mukaddimesi olacaktır. Bundan dolayıdır ki, Türk sulhu Asya'da her evde tesid edilecektir (kutlanacaktır, sevinçle karşılanacaktır). Son dokuz sene yalnız Türkler için değil bütün Asya akvamı için unutulmaz bir tarihtir. Bu dokuz sene zarfında Asya ancak asırlar zarfında kat olunabilecek mesafeleri kat etti. Avrupa emperyalizmiyle kapitalizminin mahkûmu olan eski Asya bugün artık hafızalarda yaşıyor. Yeni Asya serbest, kendisine güvenen, kendine hizmet edenlerden müteşekkil yeni bir Asya tulu (doğmak) ediyor. Yeni müstakil Türkiye bu tuluun mübadisidir (ortaya çıkarımı)."⁴³

İstikbal gazetesi, Şikago Tribune gazetesinin değerlendirmelerine de yer vererek Trabzon kamuoyu ile paylaşmıştır. Amerikalı gazetenin, Poincare'in, Fransızların kapitülasyonların kaldırılmasına asla razı gelmeyeceklerini beyan etmesine rağmen söz konusu imtiyazların kaldırılmasına muvafakat etmek durumunda kaldığı, Lord Curzon'un ise 4 Şubat'taki nutkunda "Türkler derhal sulhu imza etmedikleri takdirde kendilerine bir takım ağır şartlar tahmil (yüklemek) edileceğini" söylediği ama ondan da ortada bir şey kalmadığı, İngiltere'nin de Türklere bütün istediklerini vermek lüzumunu anladığı, altı büyük meselede, yani kapitülasyonlar, Duyun-ı Umumiye, tahliye, imtiyazlar, Musul ve yabancı

⁴³ İstikbal, 3 Ağustos 1339/1923, no. 978, s. 1.

müesseseler meselelerinde Türklerin tamamıyla galip geldiği, Ankara’da yeni tesis eden idarenin Türkiye’yi hür ve müstakil bir devlet olmaktan men eden şart ve engellerden kurtardığı değerlendirmeleri ve İsmet Paşa’nın “yeni Türkiye bir hasta adam olmaktan çıkmıştır” sözleri İstikbal’in sütunlarına taşınmıştır.⁴⁴

Yine “Daily Mail”in Lozan’da Türklerin Garp vesayeti altında bulunan tabî bir millet olmadıklarını, belki kendi memleketi dâhilinde ecnebi müdahalesinden tamamıyla masun kalmak hakkını haiz bir millet olduklarını tanıdıklarını ve Hint Müslümanlarının İngiltere’ye olan sadakatinin böylece takviye edileceğini söyleyen yorumlarına yer vermiştir.⁴⁵ “Times”ın ise “Türkiye Garp diplomasisinin müttehit kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle durmuş, memleketini arzusuna göre teşkil ve idare etmek serbestisini kazanmıştır... Anlaşma Türklerin bütün meşru temennilerini tanımakta, Türk hududunun masuniyetini temin etmekte, Türkleri kendilerini kurtarmak üzere çalışmak için serbest bırakmaktadır” sözlerini aktarmıştır.⁴⁶ Görüldüğü üzere Trabzon basını gerek iç ve gerek dış haberlere yer vererek konferansın yankılarını okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Diğer taraftan ülkenin geleceğine yönelik beklentileri dile getirmiş ve bir an evvel planlı çalışma dönemine girilmesi gerektiğini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Sonuç

Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı’nın galibi emperyalist devletlere karşı Kurtuluş Savaşı’nı başlatan bir milletin var olma kavgasının siyasi mücadele kısmını oluşturur. Söz konusu konferansta Türkiye siyasi, iktisadi, hukuki ve sosyal yönden tam bağımsızlığını elde etmek için mücadele vermiş ve bunu da büyük oranda başarmıştır. Savaşa resmen son veren Türkiye, nihayet ülkesini yeniden imar etmek ve kalkındırmak için arzuladığı barış ve egemenliğini tesis etmiştir. Ancak elbette bu zafer kolay olmamış, millet, uzun yıllar devam eden savaşlar neticesi maddi manevi büyük kayıplar yaşamıştır. İşte mevcut sebeplerle barışı ve ülkesinin istikrara kavuşmasını arzu eden Türk Milleti, Lozan Konferansı’nı ve oradaki gelişmeleri dönemin basını aracılığıyla yakından takip etmiştir. Türk basını konferansa büyük ilgi göstermiş, günlük haberler, demeçler, yabancı basından aktarımlar, yorum ve değerlendirmelerle konuya

⁴⁴ **İstikbal**, 22 Temmuz 1339/1923, no. 972, s. 1.

⁴⁵ **İstikbal**, 5 Ağustos 1339/1923, no. 979, s. 2.

⁴⁶ **İstikbal**, 5 Ağustos 1339/1923, no. 975, s. 2. İstikbal’in sütunlarında Lloyd George’un Antlaşmaya karşı menfi yorumlarına yer verilmiştir. L. George, Türklerin kurnazlıkla kendilerini mağlup ettiklerini, ancak mahir birer idareci olmadıklarını, aksi takdirde dünyanın en müthiş devleti konumuna yükselebileceklerini ifade etmiş ve Antlaşmayı medeniyet için bir felaket olarak açıklamıştır. **İstikbal**, 8 Ağustos 1339/1923, no. 981, s. 2.

olan hassasiyetini ortaya koymuştur. Bu anlamda Trabzon kamuoyu da basın yayın faaliyetlerinin önde gelen iki temsilcisi İstikbal ve Halk gazetesi ile konferanstaki gelişmelerden haberdar olmuştur. Adı geçen gazetelerin Lozan'a yönelik haberlerine bakıldığında ise Türk kamuoyunun ve Meclisin genel kaygılarını taşıdığını, özellikle yukarıda ifade edilen Türk heyetine verilen talimatnamede öne çıkan bağımsızlık ve egemenliğin esası sayılan konuları yakından takip ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca basının ittifak etmişçesine Lozan'daki Türk delegesinin arkasında olduğunu görmekteyiz. Nitekim kapitülasyon ya da mali konular gibi egemenliği doğrudan ilgilendiren ve zaman zaman konferansı kopma noktasına getiren meselelerde Trabzon basını, Türk heyetine her türlü desteği vermiştir. Ancak bu noktada askeri başarıların paralelinde tam bir siyasi zafer elde edilemediği, birtakım fedakârlıklar yapıldığı şeklinde İstikbal gazetesinin bazı eleştirilerde bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Yine de Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'yi refah ve ilerlemeyi sağlayacak bir ortama kavuşturduğu Trabzon basını tarafından dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Albayrak, Hüseyin, **Dünden Bugüne Trabzon Basını**, C. 1, Ankara, 2010.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, C. 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a**, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

İnönü, İsmet, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-I**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

_____, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-II**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (çev. Seha L. Meray), YKY Yayınları, C. 1, İstanbul, 2001.

Odabaşoğlu, Cumhur, **Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925**, Trabzon, 1993.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000.

Sonyel, Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 2000. Temiz, Ahmet, **Velid Ebuzyya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Turan, Mustafa, **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (haz. Erol Şadi Erdinç), C. 2, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

Makaleler

Arıkan, Zeki, "Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 93-108.

Bozkurt, Gülnihal, "Sevr'i Bilmek, Lozan'ı Anlamak...", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 675-693.

Çapa, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 10 (1992), s. 133-168.

Demir, Şerif, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", **History Studies**, C. 5, Sayı: 4 (2013), s. 1-17.

Dockrill, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 109-126.

Erhan, Çağrı "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 11-16.

Ertan, Temuçin Faik, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58 (2016), s. 21-37.

Jaeschke, Gotthard, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", (çev. Hamiyet Sezer), **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 9 (1992), s. 53-74.

Kürşat, Cengiz, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar", **BTTD**, Sayı: 34 (1970), s. 12-32.

Meray, Seha L., "Lozan Barış Andlaşması", **BTTD**, Sayı: 18 (1998), s. 69-128.

Ökte, Sezai Kürşat, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 49 (2012), s. 127-178.

- Özkaya, Yücel, “Lozan Barış Görüşmelerinin Türk Basınındaki Yankıları”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 499-513.
- Sirel, Münir, “Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı”, **BTTD**, Sayı: 4 (1968), s. 15-21.
- Sonyel, Salâhi, “İngiliz Belgelerine Göre Lozan Konferansı’nın Perde Arkası”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 2005, s. 17-32.
- Şimşir, Bilal N., “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 25-44.
- Toprak, Seydi Vakkas, “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-İ Efkâr Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, Sayı: 27 (2014), s. 83-102.

Sürelî Yayınlar

Halk, 1, 43, 44, 45, 46, 47 numaralı sayılar.

İstikbal, 752, 963, 964, 966, 967, 969, 972, 973, 975, 978, 979, 981 numaralı sayılar.

Tezler

- Doğan, Songül, **Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması’nın Türk Kamuoyundaki Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- Gür, Ebru, **Lozan Konferansı’nın Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, C. 2, Ankara, 1998.

EK:1

İstikbal, 11 Temmuz 1923

EK:2

İstikbal, 15 Temmuz 1923

EK:3

خلق

شماره: ۴۵
تاریخ: ۲۳ خرداد ۱۳۲۸ - ۱۳۲۷

محل: تبریز - خیابان: قزوین - جلد: ۱۰۰ شماره: ۲۰

آقره ۲۱ (خصوصی) لوزان حقنده صوکه دقیقه کلان تلغراف شودر: تماماً منقطعدر. بونوکه کوچوکه اشلاف

مخصلری فرانسزلی عقل سلیمه دعوت ایدیسورلر. متفقار تعلیمات آدلیر. واردانه عاید قسمتی تعدیل ایدرک صوکه

شکل حلی اولتیا قوم، اخطار شکلنده اولیهرق بزه تکرار تکلیف ایده حکمری ظن ایدلکدهدر. آقره مندا کرده ساد

اسکی بلغار ریسیسی

اینگلیز و ایٹالیانلر فرانسزلی تقسیم ایدمه بیکر

آقره ۲۱ (خصوصی) لوزان حقنده صوکه دقیقه کلان تلغراف شودر: تماماً منقطعدر. بونوکه کوچوکه اشلاف مخصلری فرانسزلی عقل سلیمه دعوت ایدیسورلر. متفقار تعلیمات آدلیر. واردانه عاید قسمتی تعدیل ایدرک صوکه شکل حلی اولتیا قوم، اخطار شکلنده اولیهرق بزه تکرار تکلیف ایده حکمری ظن ایدلکدهدر. آقره مندا کرده ساد

هفته نهایتده تعلیق وضعیتده وخامت

آقره ۲۱ (خصوصی) لوزان حقنده صوکه دقیقه کلان تلغراف شودر: تماماً منقطعدر. بونوکه کوچوکه اشلاف مخصلری فرانسزلی عقل سلیمه دعوت ایدیسورلر. متفقار تعلیمات آدلیر. واردانه عاید قسمتی تعدیل ایدرک صوکه شکل حلی اولتیا قوم، اخطار شکلنده اولیهرق بزه تکرار تکلیف ایده حکمری ظن ایدلکدهدر. آقره مندا کرده ساد

مدافعه حقوق نامزدلی

آقره ۲۱ (خصوصی) لوزان حقنده صوکه دقیقه کلان تلغراف شودر: تماماً منقطعدر. بونوکه کوچوکه اشلاف مخصلری فرانسزلی عقل سلیمه دعوت ایدیسورلر. متفقار تعلیمات آدلیر. واردانه عاید قسمتی تعدیل ایدرک صوکه شکل حلی اولتیا قوم، اخطار شکلنده اولیهرق بزه تکرار تکلیف ایده حکمری ظن ایدلکدهدر. آقره مندا کرده ساد

Halk, 23 Haziran 1923

۴۷ : دى ۴۷ : ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە
 بىر گىچىتە
 دى ۴۷ : ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە
 بىر گىچىتە
 دى ۴۷ : ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە
 بىر گىچىتە

خلق

بىر گىچىتە
 دى ۴۷ : ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە
 بىر گىچىتە
 دى ۴۷ : ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە ۲۰ مە
 بىر گىچىتە

قونفرانس يەنە برانتظار دورەسى كېرىيور

جىرال بەگەنتۇرۇك بۇرادىرسى كۈنەقدەر كۆمۈرلەردىن جۈز الە جىقلىرى

حەمت باشا پىلېرېمىشەر

۱۹۲۲ ۳۴ (۱۱ . ۲) تىللىن مەخسۇرى دۇن قۇمبە، قونفرانس نەۋەسى خەتەڭگى كۆرۈنۈش تېجىشەنە تۇرۇك مەكتەپى تەخەسۋى ارەتەنە تېنەپ اېيان مەساجە قۇرۇقى دۈشۈنۈش تېخىزىر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر

وضعيتك جىدىتى

تۇرۇك ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر

فېلىك كۆرۈش

سېغىنىم كېلەن لۇس !

— تىنىش ئالەم —

كۆرۈنۈش كېلىدۇ ، مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر

كازىم قرە بىكر پاشانىك

مۇزىكىلىق جۈزى

مۇزىكىلىق جۈزى ، مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر

قونفرانس يەنە برانتظار دورەسى كېرىيور

جىرال بەگەنتۇرۇك بۇرادىرسى كۈنەقدەر كۆمۈرلەردىن جۈز الە جىقلىرى

حەمت باشا پىلېرېمىشەر

۱۹۲۲ ۳۴ (۱۱ . ۲) تىللىن مەخسۇرى دۇن قۇمبە، قونفرانس نەۋەسى خەتەڭگى كۆرۈنۈش تېجىشەنە تۇرۇك مەكتەپى تەخەسۋى ارەتەنە تېنەپ اېيان مەساجە قۇرۇقى دۈشۈنۈش تېخىزىر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر

قونفرانس يەنە برانتظار دورەسى كېرىيور
 جىرال بەگەنتۇرۇك بۇرادىرسى كۈنەقدەر كۆمۈرلەردىن جۈز الە جىقلىرى

حەمت باشا پىلېرېمىشەر

۱۹۲۲ ۳۴ (۱۱ . ۲) تىللىن مەخسۇرى دۇن قۇمبە، قونفرانس نەۋەسى خەتەڭگى كۆرۈنۈش تېجىشەنە تۇرۇك مەكتەپى تەخەسۋى ارەتەنە تېنەپ اېيان مەساجە قۇرۇقى دۈشۈنۈش تېخىزىر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر قىتىم ۱۹۱۸ يىلى بېلىپ . مەكتەپ كۆيىنەك ، تۇرۇك ارەتەنە قىتە ئىزۇر بىر نەپەر قۇمبە مەنە جۇلۇپى خۇد قەدىنگىلەن مەخسۇر